

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 45, Haziran/June 2021, 98-113

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/62823>

ISSN 2791-6812

Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Yansıması: Âl-i İmrân Sûresi 28 ve 118. Âyetler Örneği*

The Impact of the Reasons for Revelation on Tafsir: The Case of Verses 28 and 118 in
Chapter Âl 'Imrân*

Yazar Bilgisi Author Information

Mustafa HAMURLI

Vaiz, Diyanet İşleri Başkanlığı, Şanlıurfa, Türkiye
Preacher, Presidency of Religious Affairs, Şanlıurfa, Turkey
mustafahamurli@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9153-2800

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned with iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that they get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.952979
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
27 Ocak/January 2021	23 Nisan/April 2021

* Bu çalışma, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde devam etmekte olan “Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Âl-i İmrân Sûresi Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* This study is based on PhD thesis entitled “The Case of Âl 'Imrân Chapter in Relation to Impact of Reasons for Revelation on Tafsir” which is underway at Graduate School of Social Sciences in Harran University.

Öz

Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde inanç, ibadet, ahlak ve muamelat mevzuları gibi Müslüman'ın dine dair aklını kurcalayan konularda müminlerin kâfirleri ve din düşmanlarını dost edinmeyeceği hususu dile getirilmiştir. Ancak genel anlamda onlarla dostluk kurulup kurulamayacağı hususunda açık bir nas olmadığı ve bu konuda farklı yaklaşımların var olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Âl-i İmrân sûresinin 28 ile 118. âyetlerin kâfirler, Yahudiler ve münafıklarla dostluk sınırlarını belirlemede müphem noktalar barındırdığı görülmekte ve bu müphemliğin sebab-i nüzûl rivayetleri ile giderilmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmayla Yahudi ve kâfirlerle dostluk kurulabilecek alanların belirlenmesi hedeflenmektedir. Çalışmamızın, Yahudiler başta olmak üzere bütün kâfirlerin dost edinmeyeceğini belirten Âl-i İmrân sûresinin 28 ile 118. âyetlerin sebab-i nüzûlüyle ilgili rivayetlerin incelenmesi ve tefsir âlimlerinin ilgili âyetlerle alakalı yorumlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışmada Müslümanların siyasî ve toplumsal yapılarıyla ilgili özel ve gizli kalması gereken konuların Yahudi ve kâfirlerle paylaşılması ve bu mevzularla ilgili gizli sınırların onlara aktarılmaması konu edinilmektedir.

Kâfirleri, Yahudileri ve münafıkları dost ve sırdaş edinmemekle ilgili inen âyetlerin sadedinde bu âyetlerin nüzûl sebeplerine değinilmiş ve konuyla ilgili Vâhidî'nin (ö. 468/1076) "*Esbâbu'n-Nüzûl*" adlı eseri ve Suyûtî'nin de (ö. 911/1505) "*Lübâbü'n nükûl fi esbâbi'n nüzûl*" adlı kaynak eserinde zikredilen rivayetlere yer verilmiştir. Bu rivayetlerin sıhhat dereceleriyle ilgili hadis âlimlerinin olumlu veya olumsuz kanaatleri belirtilmiştir. Birbiriyle çeliştiği düşünülen rivayetler başta olmak üzere âyetin sebab-i nüzûlüyle alakalı bütün rivayetler senet tenkidine tabi tutulmuş ve sıhhat derecesi dikkate alınarak sahih olan rivayetler tercih bakımından öncelenmiştir. Senet tenkidi dışında bu rivayetlerden hangilerinin sebab-i nüzûle açıkça ya da dolaylı olarak delalet eden lafızları barındırdığı konusuna açıklık getirilmiştir. İlk dönem müfessirlerden Taberî, Zemaşerî ve Râzî gibi âlimlerle birlikte çağdaş müfessirlerden Reşîd Rızâ, Elmalılı Hamdi Yazır ve Seyyid Kutub'un, ilgili âyetler hakkında yaptıkları yorumlarda nasıl bir metot izledikleri ve sebab-i nüzûl rivayetlerinin tefsir yorumları üzerinde nasıl bir etki bıraktığı konusu üzerinde durulmuştur. Müfessirlerin yaptıkları yorumlardaki benzer düşüncelere dikkat çekilmiş ve bu müfessirlerin ortak yönleri vurgulanmıştır. Yapılan bu çalışmada, Âl-i İmrân sûresi 28. âyetin nüzûl sebebiyle ilgili beş rivayetin zikredildiği ve bu rivayetler içerisinde ilk rivayetin hem senet bakımından sahih kabul edildiği ve hem de sebab-i nüzûle açıkça delalet eden kalıpları barındırdığı anlaşılmıştır. İslâm toplumuna zarar vereceği endişesiyle Yahudi ve kâfirlerle her yönüyle dostane ilişkiler kurmanın haram kılındığı dikkate alındığında, ilgili âyetin doğru anlaşılmasında sebab-i nüzûl rivayetinin önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Âl-i İmrân sûresi 118. âyetin nüzûl sebebiyle alakalı olarak, sebab-i nüzûl kaynaklarında iki rivayetin zikredildiği görülmüştür. Zikredilen ilk rivayetin sebab-i nüzûle açıkça delalet edecek lafızları barındırdığı ve senet bakımından da hadis âlimleri tarafından sahih kabul edildiği anlaşılmıştır. Bazı âlimler, kâfirlerle dostluk kurulamayacağı ifadesini genelleyip hiçbir şekilde onlarla dost olunamayacağını belirtirken diğer bazı âlimlerde bunu daha dar bir çerçeveye sınırlamaktadır. Diğer taraftan kişiyi şirke ve küfre sevk etmeyecek hususlarda, gönül bağı olmaksızın onlarla yakın ilişki kurulabileceği de belirtilmektedir.

Âl-i İmrân sûresinin 28. âyetiyle ilgili yorumlara bakıldığında birçok müfessirin sebab-i nüzûl rivayetlerini zikrettikleri fakat âyetin tefsiri sadedinde bu rivayetlerde dile getirilen detaylara yer vermedikleri görülmüştür. Rivayetler içerisinde,

Ensâr'dan bazı kimselerin Yahudilerle dostluk kurmuş olmaları nedeniyle âyetin nazil olduğunu gösteren rivayetin nüzûl sebebi olarak değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Sebeb-i nüzûl rivayetinde belirtildiği üzere sahâbeden bazı kimselerin Yahudilerle dostluk kurdukları göz önüne alındığında, âyette zikredilen kâfirler ifadesiyle Yahudilerin kastedildiği söylenebilir. 118. âyette ise genel olarak Yahudilerin dost ve sırdaş edinilmemesi gerektiğinden bahsedildiği göz önüne alındığında, ilgili rivayetlerin de bu anlamı taşıdığı ve dolayısıyla bu rivayetlerin âyetteki anlamı pekiştirmekten ziyade farklı bir anlam içermediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Rivayet, Sebeb-i Nüzûl, Tahlil, Dost, Kâfirler

Abstract

In many verses of the Qur'an involving matters such as belief, worship, morality, and codes of conduct, it is stated that believers cannot make friends with unbelievers and enemies of religion. However, it is generally known that there is no explicit reference to whether or not we should establish friendships with them and so there are different approaches towards this issue. In this context, it is seen that the 28th and 118th verses of Chapter Âl 'Imrân contain unclear points in determining the limits of friendship with unbelievers, Jews, and hypocrites. But, it is also understood that these points can be clarified through narrations of the reasons for revelation. The study is aimed to identify areas where friendships can be established with Jews and infidels. It also aims to examine the narrations on the reasons of the revelation of the 28th and 118th verses of Chapter Âl 'Imrân, which reads that "thou shall not make unbelievers, especially Jews, friends". To do so, exegesis scholars' interpretations of the verses are evaluated, as well. Besides, this study emphasizes the fact that Muslims should not share their personal secrets and confidential issues related to political and social structures with Jews and unbelievers.

In the concluding parts of the verses, which illustrate that disbelievers, Jews, and hypocrites should not be made friends and confidants, the reason why these verses were revealed are clarified. These narrations are also included in the work of Al-Wahidi (d. 468/1076) titled "*Asbab al-Nuzul*" and Suyuti (d. 911/1505) titled "*Lubabun Nuqul fi Asbab al-Nuzul*". Regarding the degree of reliability of these narrations, hadith scholars have both positive and negative opinions. All the narrations involving the reasons of revelation of the verse, especially those thought to be contradicting each other, received much criticism due to lacking evidence. Therefore, only reliable narrations are prioritized, depending on the degree of their reliability. Moreover, which of these narrations contain words that have explicit or implicit references to the reasons of revelation are also clarified. In the present study, early exegesis scholars such as Tabari, Zamahsheri and Razi as well as contemporary scholars like Reshid Rıza, Elmalılı Hamdi Yazır, and Sayyid Kutub are examined by referring to their methodology in commentaries on the related verses and how these commentaries are affected by narrations on the reasons for revelation. Similar thoughts and common aspects of these commentators are emphasised. In this study, it is understood that there are five narrations on the reason of why the 28th verse of chapter Âl 'Imrân was revealed. Among these narrations, the first narration is acknowledged as reliable since it contains patterns that clearly indicate the reason. Considering that it is forbidden to establish friendly relations with Jews and unbelievers lest they harm the Islamic community, it can be argued that the narration on the reason of revelation plays an essential role in understanding the verse correctly. Similarly, it is seen that two narrations exist in the sources regarding the reasons why the 118th verse of chapter Âl 'Imrân was

revealed. It is concluded that the first narration contains words that explicitly indicate the reason and so it is considered as reliable by hadith scholars. While some scholars state that no friendship can be established with unbelievers and argue that one cannot be friends with them in any way, some others limit this ban to a narrower framework. On the other hand, it is also claimed that a close relationship can be established with them on matters that do not lead a person to polytheism and blasphemy.

Examining interpretations of the 28th verse of Chapter Āl 'Imrān reveals that many exegesis scholars cite the narrations on the reasons for revelation but do not include the details stated in these narrations in their commentaries. In these narrations, it is seen that the verse was revealed as some of the Ansar (Settlers) make friends with the Jews. As stated in these narrations which demonstrate the reason for revelation, some of the companions made friends with the Jews. Thus, it can be claimed that Jews are meant by the phrase unbelievers in this verse. Similarly, in the 118th verse, which notes that the Jews should not be made friends and confidants, it is seen that the narrations have similar meanings and so do not have a different purpose but reinforce the meaning in the verse.

Keywords: Tafsir, Narration, Reasons for Revelation, Analysis, Friend, Nonbelievers

Giriş

Ulûmu'l-Kur'an alanında önemli bir yeri olan ilim dallarından birisi de esbâb-ı nüzûl ilmidir. Esbâb-ı nüzûl rivayetleri, sûre içerisindeki âyetlerin nasıl yorumlanması gerektiğiyle ilgili müfessirlerin başvurduğu en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Rivayete dayalı bir ilim olması hasebiyle esbâb-ı nüzûl ile ilgili bir mesele de haberlerin sıhhatidir. Klasik ve çağdaş tefsir eserlerimizde yer alan rivayetlerin sadece sahih olanlarla sınırlandırılmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla bazı âyetlerin tefsirlerinde müfessirler zayıf olan haberleri dahi dikkate almakta beis görmemişlerdir. Bazı âyetlerin tefsirlerinde ise âyetle ilgili rivayetlerin sahih olup olmamasına bakılmadan rivayetler tamamen göz ardı edilmektedir. Bu durumun birçok sebepten kaynaklanması mümkündür. Sebeb-i nüzûl ile alakalı sahih rivayetleri dikkate alarak yapılacak değerlendirmelerin, âyet hakkında daha doğru bir bakış açısı sunacağı söylenebilir.

Bu nedenle müfessirlerin tercihleri incelenmeli ve sebeb-i nüzûl ilmine yaklaşımları bazı örnekler üzerinden ortaya konmaya çalışılmalıdır. Bu sahada Bakara sûresi özelinde yapılan bir tez çalışmasının var olduğu görülmektedir.¹ Fakat bu çalışmamız, Āl-i İmrân sûresinde yer alan belirli bir konuyla sınırlandırılmaktadır. Bu bağlamda Āl-i İmrân sûresinde yer alan ve kâfirlerin dost edinilmemesinden bahseden 28. ve 118. âyetler dikkate çekilmektedir. Bu âyetlerin zâhirî anlamının, kâfirleri, münafıkları ve Yahudileri konu edindiği bilinmektedir. Ancak âyetin sebeb-i nüzûl hakkında nakledilen rivayetlere bakıldığında bu âyetin kapsamına başka kimselerin de girebileceği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, âyetlerin nüzûl sebebiyle ilgili nakledilen bu rivayetler hadis kritiğine tabi tutulacak ve böylece sebeb-i nüzûl rivayeti olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği belirlenecektir. Klasik ve çağdaş tefsir eserlerinde

¹ Bkz. Ahmet Gündüz, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi", *DÜİFAD* 18 (2016); Abdurrahman Ensari, *Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakara Sûresi Örneği* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2017).

müfessirlerin bu rivayetlerden nasıl faydalandıkları, sebeb-i nüzûl rivayetlerinden istifade etmedikleri durumlarda ise âyeti hangi metotla tefsir ettikleri belirlenecektir.

1. Kâfirleri Dost Edinmenin Yasaklanması

Tarih boyunca var olduğu gibi günümüz dünyasında da kâfirlerin Müslümanları inançlarından ve İslâm'a olan bağlılıklarından uzaklaştırma çabasına girdikleri bilinmektedir. Onların tarihî tecrübe ile sabit olan bu yaklaşımlarının neticesi olarak Müslümanlar ile kâfirlerin dostluk kurmalarının çeşitli riskler barındırdığı ve Müslümanların onlarla olan münasebetlerinde temkinli olmaları istenmiştir. Âl-i İmrân sûresindeki şu âyette Müslümanların kâfirlerle hiçbir şekilde dostluk kuramayacakları bildirilmekte ve şöyle buyrulmaktadır:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً وَيُحَذِّرْكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

“Mü’minler, iman eden dostlarını bırakıp kâfirleri dost edinmesin. Şayet kim böyle bir şey yapacak olursa Rabbi ile olan bir bağı kalmaz. Fakat kâfirlerden size ulaşabilecek tehlikelerden korunmanız müstesnadır. Allah, sizleri buyruklarına karşı dikkatli olmanız noktasında ikaz etmektedir. Dönüş ancak Allah’adır.”²

1.1. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü İle İlgili Bazı Rivayetler

1. İbn Abbas'tan nakledilen rivayet şöyle özetlenebilir: Ka'b b. Eşref'in anlaşmalı kölesi Haccâc b. Amr ile Kays b. Zeyd adındaki iki Yahudi, onları dinlerinde fitneye düşürürüz düşüncesiyle Ensar'dan bazı kimselerle dostluk kurmuşlardı. Rifâa b. Munzir, Abdullah b. Cübeyr ve Sa'd b. Hayseme de Yahudilerin Ensâr'dan olan dostlarına: “Bu Yahudilerden uzak durun, onlarla birlikte hareket etmekten ve onlarla dostluk ve arkadaşlık kurmaktan uzak durun ki sizleri inancınızda sıkıntıya sevk etmesinler” demişler fakat onlar bu Yahudilerle olan dostluklarını devam ettirmiş ve onlarla birlikte olmaktan ısrarcı olmuşlardır. Bu durum üzerine bu âyet nazil olmuştur.³

2. Kelbî'nin (ö. 146/763) rivayeti ise şöyle açıklanabilir: Bu âyetin, Münafıkların lideri Abdullah b. Ubey ve arkadaşları hakkında indirildiği bilinmektedir. Bu kimseler Yahudi ve müşrikleri sever, onlarla dostluk kurar ve ola ki Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı zafer kazanırlar umuduyla Müslümanların gizli kalması gereken durumlarını onlara aktarırlardı. Bu durum üzerine ilgili âyet nazil oldu.⁴

3. Tabiîn âlimlerinden Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) rivayeti ise şöyledir: Bu âyetin nüzûl sebebi; Mekke kâfirlerine karşı dostluk ve sevgi besleyen ve her zaman onlara yakın duran Hâtıb b. Belteâ ve benzeri kimselerdir.⁵

²Âl-i İmrân 3/28.

³Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 2001), 6/316; Ebü'l-Hasan Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2005), 96; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Daru'l Kitabî'l Ârabî, 2006), 51.

⁴Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 96.

⁵Ebü'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir b. Mukâtil Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1423), 1/271; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr* (Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2002), 1/371.

4. Bu âyetin nüzûlü ile alakalı bir diğer rivayet de şöyledir: Müşriklerin ilk Müslümanlara karşı şiddetli işkenceler uyguladığı dönemde Ammâr b. Yâsir'den bazı küfür sözlerini sarf etmesini istemişlerdi. Ammâr'ın bu işkencelere karşı dik duruşu sonrasında âyet-i kerime nazil olmuştur.⁶

5. Abdullah b. Abbas'tan gelen diğer bir rivayet ise şöyle açıklanabilir: Bu âyet, sahâbeden Ubâde b. Sâmit hakkında inmiştir. Şöyle ki: Ubâde Bedir savaşına iştirak etmiş takva ehli bir sahâbî idi. Onun Yahudilerden anlaşmalı olduğu kişiler vardı. Ubâde, Hendek savaşında Allah Resulü'ne: "Ey Allah'ın peygamberi, beraberimde Hendek savaşına katılmalarını düşündüğüm beş yüz Yahudi var. Bizler bu orduyla beraber düşmana karşı çok daha güçlü oluruz" dedi ve ardından bu âyet nazil oldu.⁷

1.2. Rivayetlerin Tahlili

Birinci rivayeti Taberî (ö. 310/923) tefsirinde İbn Humeyd, Seleme, Muhammed b. İshak, (ö. 151/768) Muhammed b. Muhammed, İkrime (ö. 105/723) ve Said b. Cübeyr yoluyla Abdullah b. Abbas'tan nakletmektedir. Senet zincirinde bulunan Muhammed b. Muhammed'in "meçhul" olduğu görülür. İbn Hibbân dışında hiçbir muhaddis onun güvenilir olduğunu söylemez. Ancak İbn Hacer bu râvinin naklettiği hadislerin hasen derecesinde olduğunu ifade eder.⁸ Bu nedenle, sebep-i nüzûl lafızlarını taşıması bakımından mezkûr rivayetin diğer rivayetlere göre nüzûl sebebine daha çok delalet ettiği görülmektedir.

İbn Abbas'tan gelen ikinci rivayeti, talebesi Bâzâm Ebu Salih kendisinden nakleder. Ümmü Hânî'in azatlı kölesi olan Bâzâm hakkında İbn Hacer onun hadis rivayetinde zayıf kabul edildiğini ve bununla beraber "müdelles" olduğunu zikretmektedir. Hadisin sebep-i nüzûle açıkça delalet edecek lafızlar⁹ içerdiği fakat râvinin müdelles olması sebebiyle bu rivayetin âyetin nüzûl sebebi kapsamında değerlendirilemeyeceği anlaşılmaktadır.¹⁰

Üçüncü hadisi İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve Mukâtil b. Süleyman tefsirlerinde zikrederler. Ancak Mukâtil'in hadisi muallak olarak naklettiği görülmektedir. Beğavî (ö. 516/1122)' de tefsirinde Mukâtil b. Süleyman'dan aynı rivayeti muallak olarak nakletmektedir.¹¹ Muallak hadisin zayıf hadisler kapsamında değerlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda, hadisin sebep-i nüzûle açıkça delalet edecek lafızlar barındırmasına rağmen, âyetin nüzûl sebebi olamayacağı anlaşılmaktadır.¹²

Dördüncü rivayeti Taberî, İbnü'l-Cevzî ve Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirlerinde zikrederler. Kurtubî bu rivayeti sebep-i nüzûl olarak kabul etmediği için temrîz (قيل)

⁶Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 1/38.

⁷Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 96-97.

⁸Muhammed el-Ali İbrahim, *Sahîh'u esbâbi'n-nüzûl* (Dimeşk: Daru'l Kalem, 2003), 57.

⁹Sebeb-i nüzûle delalet eden lafızlar için bkz. Ensari, *Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakara Sûresi Örneği*, 54-58.

¹⁰Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1996), 1/120.

¹¹Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd Begavî, *Tefsirü'l-Begavî* (Beyrut: Dârü't Taybe, 1997), 1/427.

¹²er-Rifâî el-Cühenî Sâmî b. Müsaîd, *Tahrîcu'l ehâdîsi ve'l âsâr fî kitâbi't teshîl li ulûmi't tenzîl li ibn Cüzey el-Kelbî* (Mekke: Ümmü'l Kurâ Üniversitesi, 1419), 1/266.

kalıbyla aktarır. Haliyle rivayetin sıhhatiyle ilgili problemler nedeniyle nüzûl sebebi olarak değerlendirilemeyeceği görülmektedir.

Beşinci rivayeti Kurtubî tefsirinde ele almaktadır. Hadisi Cüveybir, Dahhâk kanalıyla İbn Abbas'tan nakletmektedir. İbn Hacer (ö. 852/1449) "*Takrîbu't-Tezhîb*" adlı eserinde Cüveybir'den bahsederken kendisinin "metrûk" olduğunu ve özellikle de Dahhâk'tan naklettiği hadislerin son derece zayıf olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu rivayetin de zayıf olduğu söylenebilir.¹³

Sonuç olarak Taberî ve diğer bazı müfessirlerin nakletmiş olduğu birinci rivayetin, sebep-i nüzûle delalet edecek lafızları taşıması bakımından sebep-i nüzûl rivayeti olarak kullanıldığı görülmektedir. Diğer rivayetlerin sened bakımından problemlili olması bu tezimizi güçlendirmektedir. Zayıf kabul edildiği halde bu rivayetlerin tefsir eserlerinde zikredilmiş olması, sebep-i nüzûle açıkça delalet edecek lafızları barındırmış olmalarındandır.

1.3. Sebeb-i Nüzûl'ün Tefsire Etkisi

Taberî, âyette geçen "إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً" "Ancak onlardan gelebilecek tehlikeden korunmanız başkadır" cümlesini ele alırken, bu ifadenin yakın akrabalık bağıni gerekçe göstererek kâfirlere yakın durulması ve akrabalık bağıni kesmek hususunda Allah'tan sakınılması şeklinde yorumlanmasını reddeder. Nüzûl sebebi olarak zikredilen rivayeti delil göstererek bu kelimenin Arap dilinde yoğun olarak kullanıldığı anlamın bu olmadığını belirtir. Dolayısıyla kendisinin tercih ettiği anlamı "Ancak kâfirler tarafından maruz kalacağınız bir tehlikeden korkmanız durumunda onlarla sadece sözlü olarak bir yakınlık kurabilirsiniz" şeklinde ifade eder.¹⁴ Nüzûl sebebiyle ilgili rivayetleri aktaran Taberî'nin âyeti umûm manasıyla yorumladığı ve kâfirlerle sadece sözlü olarak diyalog kurulabileceğini savunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Taberî'nin âyetin bir kısmını açıklamak için sebep-i nüzûl rivayetlerinden faydalandığı ve diğer kısmında ise âyetin zâhirî ile yorum yaptığı ifade edilebilir.

Râzî, (ö. 606/1210) sebep-i nüzûl ile ilgili var olan rivayetleri aktardıktan sonra mü'min bir kimsenin kâfir birini dost edinmesini üç kısımda değerlendirir.

Birincisi: Kâfirin söz ve eylemlerinden razı olduğunu göstermesi ve bu nedenden ötürü onunla dostluk kurmasıdır. Râzî, bu tarz bir dostluğun, onun düşünce ve itikadını benimsemek anlamına geldiği için haram kılındığını belirtir.

İkincisi: Komşuluk hakları ve benzeri durumlardaki gibi gündelik hayatta Müslüman'ın kâfirle güzel diyalog içinde olmasıdır. Râzî, böylesi bir dostlukta herhangi bir sıkıntının olmadığını ifade eder.

Üçüncüsü: Zikredilen iki kısmın vasat olanıdır. Şöyle ki, batıl bir din olduğuna inandığı halde, yakın akrabalık bağı veya sevgiden kaynaklı bir ilişki sebebiyle ona yakın durmak, onu desteklemek ve sırtını ona dayamaktır. Râzî, buna benzer dostlukların küfrü gerektirmediğini fakat yapılması yasaklanan bir durum olduğunu belirtir.¹⁵

¹³ İbn Hacer, *Takrîbü't-tezhîb*, 1/143.

¹⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 6/319.

¹⁵ Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtihü'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981), 8/191.

Râzî'nin aktarmış olduğu bu üç görüşe bakıldığında onun sebab-i nüzûl rivayetini zikrettiği ve âyette belirtilen yasağın kapsamını daralttığı görülmektedir. Bu nedenle, kâfirlerle sadece sözlü olarak yakınlık kurulabileceğini savunan Taberî'den farklı düşündüğü ve dolaylı olarak sebab-i nüzûl rivayetlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Zemahşerî (ö. 538/1144), Beydâvî (ö. 685/1286) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise sebab-i nüzûl ile ilgili açıkça bir rivayet zikretmezler. Ancak korku ve ölüm tehlikesi sırasında eylem ve harekete dönüşmemesi kaydıyla sadece sözlü olarak kâfirlerle yakın bir dostluk kurulabileceğini ifade ederler.¹⁶ Taberî'nin tercih ettiği bu görüşü başta Seyyid Kutub (ö. 1966) olmak üzere birçok müfessirin benimsediği görülmektedir.¹⁷

Reşîd Rızâ, (ö. 1935) âyetin tefsiriyle alakalı sebab-i nüzûl rivayetlerinden ilk üçüne yer verir. Hâtıb b. Belteâ hakkındaki hadisi etraflıca aktarır fakat bunun sebab-i nüzûl rivayeti olarak kabul edilemeyeceğini zikreder. Âyette bahse konu olan kâfirleri dost edinme mevzusunda Müslüman toplumun maslahatı gereği bunun yapılabileceğini belirtir. Hâtıb b. Belteâ olayındaki gibi bireysel menfaatler söz konusu olduğunda ise bunun caiz olmadığı görüşünü savunur.¹⁸

Bununla beraber yaşadığımız şu sırada Müslüman devlet liderlerinin kâfir toplumların devlet liderleriyle görüşüp onlarla dostane ilişkiler kurmasının caiz olduğunu ve onlarla bazı konularda bir takım sözleşmeler gerçekleştirilmesinin küfrü gerektirmediğini belirtir. Buna gerekçe olarak Hâtıb b. Belteâ'nın durumunu delil olarak zikreder. Hz. Ömer'in, Hâtıb'ın yapmış olduğu bu davranışından dolayı onun münafık olduğunu düşünüp kendisini öldürmek için Hz. Peygamberden izin istediğini fakat Hz. Peygamber'in buna müsaade etmeyip Hâtıb'ın Bedir ehli olduğunu ve Hz. Ömer'in bu konudaki yanlış düşüncesini kendisine hatırlattığını ifade eder.

Reşîd Rızâ, Hâtıb'ın bireysel çıkarlarını gözeterek yaptığı bu davranışın küfür sayılamayacağı gerçeğinden hareketle, günümüz dünyasının Müslüman devlet liderlerinin, Müslüman halkın menfaatleri doğrultusunda inançsız toplumların devlet liderleriyle yapacakları görüşme ve sözleşmelerin küfrü gerektirmeyeceğini savunur.¹⁹ Bu mevzuda en temel ölçünün kamu maslahatı olduğunu dile getiren Reşîd Rızâ'nın sebab-i nüzûl rivayetlerinden istifade ettiği ve maslahat icabı onlarla dostluk kurulabileceği görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Bireysel çıkarların gözetilmesi adına kâfirlerle hiçbir şekilde yakınlık kurulamayacağını, ancak toplumun refahı ve huzuru için onlarla dostluk ilişkisi kurmak gerekiyorsa bunun yapılabileceğini ifade etmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır, (ö. 1942) âyetin nüzûl sebebiyle alakalı dört rivayetin tamamını aktarır ve bu rivayetler içerisinde herhangi birisini tercih etmediği görülür. Buna karşılık kişinin can ve mal korkusu yaşadığı esnada küfür lafızlarını kullanmasının caiz olduğunu belirtir. Müseylimetü'l-Kezzâb'ın iki Müslüman'ı sorgulamak üzere yanına çağırıldığını, onun peygamber olduğunu reddeden sahâbiyi öldürdüğünü, fakat korkudan

¹⁶ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyunü'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dârü'l- Ma'rife, 2009), 1/167; Ebü Saîd Nasîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil* (Beyrut: Dâru İhyâ'u Turâsi'l Arabî, 2011), 2/12; Ebü'l-Fida 'îmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyad: Daru Taybe, 1999), 2/30.

¹⁷ Seyyid b. Kutub b. İbrâhim b. Hüseyin Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü's-Şürûk, 1985), 1/386.

¹⁸ Muhammed Reşîd b. Alî Rızâ b. Muhammed Rızâ, *Tefsîrü'l Menâr* (Kahire: Dârü'l-Menar, 1990), 3/278.

¹⁹ Rızâ, *Tefsîrü'l Menâr*, 3/279.

dolayı sadece sözlü olarak onun peygamber olduğunu kabul eden sahâbiyi ise affedip serbest bıraktığını aktarır.

Dolayısıyla bir Müslümanın ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı sırada veya buna benzer durumlarda küfür içeren cümleleri sarf edebileceği ve zâhiren kâfirlerden yana olduğunu gösterebileceği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Hamdi Yazır, kâfirleri ve din düşmanlarını belirli şartlarla dost edinebileceğini savunmaktadır.²⁰

Yapılan yorumlara bakıldığında birçok müfessirin sebep-i nüzûl rivayetlerini zikrettikleri fakat âyetin tefsiri sadedinde bu rivayetlerde dile getirilen detaylara yer vermedikleri görülmektedir. Rivayetler içerisinde, Ensâr'dan bazı kimselerin Yahudilerle dostluk kurmuş olmaları nedeniyle âyetin nazil olduğunu gösteren rivayetin nüzûl sebebi olarak değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Sebeb-i nüzûl rivayetinde belirtildiği üzere sahâbeden bazı kimselerin Yahudilerle dostluk kurdukları göz önüne alındığında, âyette zikredilen kâfirlerle Yahudilerin kastedildiği söylenebilir. Yapılacak olan bu dostluğun İslâm'a ve Müslümanlara zarar vereceği endişesiyle yasaklandığı düşünüldüğünde, âyetin doğru anlaşılmasında sebep-i nüzûl rivayetinin önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, günümüz İslâm dünyasında yaşanan ve Müslüman bir bireyin yahut Müslüman bir devlet liderinin gayrimüslimlerle yürütmüş olduğu komşuluk, ticarî, sosyal veya siyasî ilişkileri nedeniyle küfür ile itham edilmesinin ya da toplum içerisinde dışlanmasının doğru olmayacağı anlaşılmaktadır. Müslüman veya kâfir ayırımı yapmadan oluşturulacak bireyler arası sosyal ilişkinin, yaşadığımız bu toplumda sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Kur'an'ın ana temasıyla da uyumlu olan bu tarz yakınlıkların kurulabileceği izahtan varestedir.

2. Münafık ve Yahudilerin Dost ve Sırdaş Edinilmemesi

Kur'an'daki bir âyetin herhangi bir konuda inmiş olmasının, sadece o konuyla sınırlı olması anlamını taşımadığı ve benzer olayların da bu âyetin kapsamına dâhil edilebileceği bilinmektedir.²¹ Dolayısıyla Âl-i İmrân sûresinin 128. âyetinin de bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür. Zira âyette belirli kişilerden ziyade Müslüman olmayan her kesimin bahse konu edildiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili şu âyette Müslümanların, kendilerinden olmayan kimseleri dost ve sırdaş edinmesi yasaklanmış ve şöyle buyrulmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُؤًا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ.

*“Ey inananlar! Sizden olmayan kimseleri kendinize sırdaş edinmekten sakının, o kimseler sizlere zarar vermekten vazgeçmezler, sürekli dara düşmenizi temenni ederler. Onların ağızlarından size karşı kin ve nefret sözleri çıkmaktadır, sinelerinde gizledikleri kötü hisler ise daha ağırdır. Eğer düşünüyorsanız hiç şüphesiz bizler size âyetlerimizi apaçık bir şekilde açıklamaktayız.”*²²

²⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım/Zehraveyn, 1992), 2/341.

²¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfekat fî Usûli's-Şeria* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994), 3/281-282; Gündüz, “Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi”, 105; Abdurrahman Ensari, *el-Mürşidü'l-vecîz ila ulûmi'l-Kur'ani'l-Azîz* (İstanbul: Daru'n-Nida, 2019), 129-131.

²² Âl-i İmrân 3/118-120

2.1. Âyetin Nüzûl Sebebi ile Alakalı Rivayetler

1. Abdullah b. Abbas'tan nakledilen rivayeti şöyle özetleyebiliriz: Aralarında yakınlık, dostluk, komşuluk, eskilere dayanan yemin sözü ve süt emme gibi yakınlıklardan dolayı bazı Müminler, Münafıklara ve Yahudilere karşı dostluk ve sevgi besliyorlardı. Onlardan Müslümanlara yönelik gelebilecek fitnelere sakınsınlar diye Allah Müslümanları bu dostluk ve sevgiden alıkoymak üzere bu âyeti indirdi.²³

2. Abbas b. Muhammed'in Müslim, Yahya b. Amr b. Mâlik en-Nükerî kanalıyla babasından naklettiği rivayet şöyledir: Ebu'l-Cevzâ "Onlar sizlerle bir araya geldiklerinde iman ettik diyorlar, ancak kendi başlarına kaldıklarında ise size olan kinlerinden dolayı parmak uçlarını ısıyorlar" âyetini okuyunca 'Bu âyet, ibâdiler hakkında nazil olmuştur" demiştir.²⁴

2.2. Rivayetlerin Tahlili

Birinci rivayeti İbn Cerîr tefsirinde ve Vâhidî de (ö. 468/1076) "Esbâbü'n-nüzûl" adlı eserinde zikreder. Taberî bu rivayeti İbn Humejd, Seleme, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebû Muhammed ve İkrime kanalıyla Abdullah b. Abbas'tan nakleder. Sened zincirinde bulunan râvilerin durumu şöyledir:

1. Muhammed b. Humejd er-Râzî. Yahya İbn Maîn, (ö. 233/848) hadis rivayeti bakımından kendisi hakkında olumlu görüş beyan etmektedir. Zehebî (ö. 748/1348) ise hadis rivayeti açısından onun "münkeru'l-hadîs" olduğunu söylemektedir.²⁵

2. Seleme b. Fadl er-Râzî el-Ebrâş. Zehebî'nin Yahya b. Maîn'den naklettiğine göre o, Seleme'nin sika (güvenilir) olduğunu zikreder. Fakat Nesâî (ö. 303/915) onun "zayıf" olduğunu nakleder.²⁶

3. Muhammed b. İshâk ile Abdullah b. Abbas arasında bulunan râvilerden Muhammed b. Ebû Muhammed dışındaki râviler sika'dır.²⁷

4. Muhammed b. Ebû Muhammed. İbn Hibbân(ö. 354/965) onu sika râviler arasında zikreder. Zehebî ise bu kimsenin hadis âlimleri nezdinde bilinmeyen birisi olduğunu belirtir. Fakat İbn Hacer el-Askalânî bu hadisin hasen derecesinde olduğunu ifade etmektedir.²⁸

İkinci rivayeti Taberî tefsirinde zikreder. Sened zincirinde yer alan râvilerin durumu kısaca şöyledir:

1. Abbas b. Muhammed b. Hâtim b. Vâkid ed-Dûrî ebû'l Fadl el-Bağdâdî. İbn Hacer "Tehzîbu't-Tehzîb" adlı eserinde İbn Ebû Hâtim'den naklederek onun "sadûk" olduğunu

²³ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 115; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Kahire, Merkez'ü Hecr li'l-Buhûsi ve'd Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 2003), 2/299.

²⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 7/152.

²⁵ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 11/503.

²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/503.

²⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *el-Ucâb fi beyâni'l-esbâb* (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1997), 203-206.

²⁸ İbrahim, *Sahîh'u esbâbi'n-nüzûl*, 57.

zikreder. Nesâî onun sika olduğunu aktarır. Yahya b. Ma'în ise kendisi hakkında "O bizim dostumuz ve arkadaşımızdır" demektedir.²⁹

2. Yahya b. Amr b. Mâlik en-Nükerî. Yahya b. Ma'în, Ebû Zur'a, (ö. 264/878) Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî bu râvinin "zayıf" olduğunu zikrederler.³⁰

3. Amr b. Mâlik en-Nükerî. İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmiştir. İbn Hacer, oğlu Yahya'nın kendisinden naklettiği rivayetler hariç diğer rivayetlerin râvilerinin güvenilir olduğunu ifade eder.³¹

4. Evs b. Abdullah er-Rib'î Ebû'l Cevzâ el-Basrî. Ebu Hureyre, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr ve Safvan b. Assâl'den hadis nakletmiştir. Buhârî, (ö. 256/870) tarih kitabında ondan naklettiği bir hadisten dolayı kendisi hakkında "rivayetlerinde şüphe var" der. İbn Ebî Hâtim ise onun ibadet ve zühd ehli güvenilir bir râvi olduğunu zikreder.³²

Birinci rivayet, sened bakımından incelendiğinde Muhammed b. Ebî Muhammed dışındaki râvilerin sika olduğu görülmektedir. Bahse konu râvinin bazı hadis âlimleri tarafından meçul olduğu belirtilirken diğer yandan İbn Hibbân ve İbn Hacer'in ise bu kişiyi güvenilir kabul ettikleri râviler arasında zikrettikleri anlaşılmaktadır. Hadis metninde geçen (فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ) ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu rivayetin sebeb-i nüzûle açıkça delalet edecek lafızları barındırdığı bilinmektedir. Dolayısıyla ilgili rivayetin sebeb-i nüzûl rivayeti olarak değerlendirilebileceği ifade edilmektedir.

İkinci rivayetin sened zincirindeki râvilerin durumu göz önüne alındığında bu rivayetin zayıf olduğu ve sebeb-i nüzûle açıkça delalet edecek lafızları barındırmadığı görülmektedir. Ayrıca bu rivayetle ilgili gelecekte meydana gelecek bir hâdis hakkında âyetin nazil olduğu iddiasının makul görülmediği bilinmelidir. Rivayetin hem senet kritiği ve hem de metin kritiği açısından zayıf kabul edildiği göz önüne alındığında ilgili hadisin sebeb-i nüzûl rivayeti olarak değerlendirilemeyeceği anlaşılmaktadır.

2.3. Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi

Taberî, sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri aktarır ve bu rivayetlerden hareketle âyetin sadece Medine'deki münafıklardan bahsetmediğini, Medine yakınlarında bulunan ve İslâm dinine karşı kin ve nefretleriyle tanınan Yahudilerin de kastedildiğini savunur. Müslümanların, kendileriyle açıkça savaşan müşriklerden ziyade Yahudilerle dostluk kurmuş olduklarını hatırlatır. Bu itibarla âyetin Müslümanları uyardığını ve Yahudilerle dostane ilişkiler kurmalarını ve onları sırdaş edinmelerini yasakladığını ifade eder.

Müslümanların diğer din mensuplarına karşı çok merhametli olduğunu hatırlatan Taberî, başta Yahudiler olmak üzere diğer din mensuplarının Müslümanlara karşı çok katı kalpli ve acımasız olduklarını belirtir. Müslümanların en güçlü oldukları dönemde bile Yahudilere ve Münafıklara karşı olumsuz bir tavır sergilemediklerini, onlara karşı hoşgörülü davrandıklarını ve merhamet duygusuna sahip oldukları için onların bütün ihtiyaçlarını temin ettiklerini belirtir. Durumun tersine dönmesi halinde münafıkların aynı

²⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Beyrut: Dâru Sadır, 1993), 5/129.

³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 11/259.

³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 8/96.

³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1/383.

tavrı sergilemeyeceğini, güce ve iktidara sahip oldukları an Müslümanları yok etmek için her türlü çabayı sarf edeceklerini ifade eder.³³

Taberî'nin yorumu dikkate alındığında kendisinin genel olarak sebab-i nüzûl rivayetlerinden istifade ettiği ve âyeti, Müslümanlara karşı kin ve nefret besleyen bütün gruplara teşmil ettiği görülmektedir. Bu açıdan Taberî'nin âyeti çok geniş kapsamda değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili herhangi bir rivayet zikretmeyen Zemahşerî'nin, âyeti nüzûl sebebiyle alakalı rivayetlere uygun bir biçimde yorumladığı görülür. O'na göre bu âyette bahse konu olan kişiler, Medine'de bulunan Yahudiler içerisindeki ikiyüzlü münafıklardır. Münafık olan veya olmayan şeklinde Yahudi toplumunu iki gruba ayıran Zemahşerî, burada sadece münafık Yahudilerin kastedildiğini belirtmektedir. Ayrıca bu âyetin, din düşmanlarının kinlerinde boğulup yok olacağını ve Allah'ın dinini yeryüzünde hâkim kılacağını müjdeleyen kutlu bir haber niteliği taşıdığını ifade etmektedir.³⁴ Âyette sadece münafık Yahudilerin kastedildiğini savunan Zemahşerî'nin, âyeti daha genel anlamda değerlendiren Taberî'den farklı düşündüğü ve âyetin kapsamını daralttığı görülmektedir. Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili rivayette belirtilen ve bu fitneyi alevlendiren kişinin bir münafık olduğu göz önüne alındığında Zemahşerî'nin yaptığı bu yorumda sebab-i nüzûl rivayetinin olumlu katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Zemahşerî'nin, âyette sadece münafık Yahudilerin kastedildiğine dair bu görüşü destekleyici herhangi bir delil zikretmediği göz ardı edilmemelidir.

Râzî, nüzûl sebebiyle alakalı birinci rivayeti zikreder ve burada kimlerin kastedildiğiyle ilgili farklı görüşler aktarır. Buna göre âyette Yahudilerin, münafıkların veya bütün kâfirlerin kastedilmiş olabileceği şeklinde üç görüş aktarır. Fakat daha sonra *"Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" diyorlar, yalnız kaldıklarında ise size karşı öfkelerinden parmaklarını ısıryorlar"* şeklindeki âyette zikredilen sıfatların Yahudilere ait sıfatlar olmadığını ve burada sadece münafıkların kastedildiğini belirtir. Bu bakımdan Râzî'nin Zemahşerî ile aynı görüşü paylaştığı söylenebilir. Râzî, Bakara sûresinde geçen *"Onlar, iman edenlerle karşılaşınca inandık derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise "Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz" derler."*³⁵ âyetinin bu görüşü desteklediğini savunur. Müslümanların Yahudileri veya münafıkları dost ve sırdaş edinmemesinin gerektiğini vurgulayan Râzî, buna gerekçe olarak şu üç noktaya dikkat çeker:

Birincisi: Müslümanların onları sevmesine karşılık onların Müslümanları sevmemesi.

İkincisi: Müslümanlar Allah tarafından indirilen bütün kitaplara iman ederken onların Kur'an'a inanmaması.

Üçüncüsü: Müslümanlarla birlikteyken farklı, kendi aralarında konuşurken farklı bir yapıya bürünmeleri.³⁶

Âyetin münafıkları konu edindiğini benimseyen Râzî'nin bu görüşü tercih etmesinde, sebab-i nüzûl rivayetiyle birlikte Bakara sûresindeki âyetin kilit bir rol

³³ Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 7/141.

³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyunü'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*, 1/407.

³⁵ Bakara 2/14.

³⁶ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 8/342-343.

oynadığı görülmektedir. İlgili âyetin sonrasında münafıklara ait sıfatların zikredilmesinin de bu düşünceyi desteklediği anlaşılmaktadır.

Suyûtî, âyetin nüzûl sebebiyle alakalı rivayetleri zikreder ve âyetin kimler hakkında nazil olduğuyula ilgili Râzî'nin aktarmış olduğu üç görüşe yer verir. Suyûtî burada Râzî ve diğer müfessirlerden farklı olarak âyetin iki kesim hakkında da inmiş olabileceğine işaret etmektedir:

1- Haricilerin de kastedilmiş olabileceğini belirten rivayeti nakleder ancak nakletmiş olduğu bu rivayeti tercih etmediği görülür.

2- Ebu'l Cevzâ'dan naklettiği rivayete göre bu âyetin İbâdîler hakkında nazil olduğunu aktarır fakat âyetin siyak ve sibakıyla ilgili yorumları dikkate alındığında Suyûtî'nin bu görüşü de tercih etmediği söylenebilir.³⁷

Âyetin, Yahudiler ve münafıklar başta olmak üzere bütün kâfirleri kapsadığını düşünen Suyûtî'nin bu konuda sebep-i nüzûl ile ilgili aktarılan sahih hadisleri dikkate aldığı ve âyeti bu rivayetler doğrultusunda yorumladığı görülmektedir. Ancak kendi tefsirinde nakletmiş olduğu ve âyette Hâricî ve İbâdîlerin konu edinildiği rivayetini kendisinden başka hiçbir müfessirin nakletmediği görülmektedir. Zira âyetin nazil olduğu dönemlerde bu iki grubun varlığından bahsetmenin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Suyûtî'nin de benimsemediği bu görüşün doğru olmadığı söylenebilir.

Elmalılı Hamdi Yazır ise, nüzûl sebebiyle alakalı rivayetlere değinmemekle birlikte âyeti bu rivayetlerle uyumlu bir şekilde yorumlamaktadır. Ona göre, dost ve sırdaş edinmeleri yasaklanan toplumlar kâfirler ve münafıklardır.³⁸ Âyette kastedilenleri kâfirler ve münafıklarla sınırlandıran Hamdi Yazır'ın bu açıdan Zemahşerî ve Râzî ile aynı düşünceyi paylaştığı söylenebilir. Diğer müfessirlerden farklı düşünen Hamdi Yazır'a göre, burada bahse konu olan yasaklama, Müslümanlarla ilgili genel konuları içermektedir. Yani toplumun tamamını ilgilendirmeyen özel bazı konuların bu kapsam dışında kalacağını düşünmektedir. Dolayısıyla özel bazı konularda onlarla istişare edilebileceğini ve onlarla fikir alışverişi yapılabileceğini belirtmektedir.

Seyyid Kutub'a gelince o, âyetin sebep-i nüzûlüyle alakalı rivayetleri zikretmez. Bununla beraber Kur'an'ın çizdiği bu mükemmel tablonun, öncelikle Medine'deki Yahudilerin Müslümanlar hakkında planladıkları düşmanlıkları gün yüzüne çıkardığını belirtir. Bu uyarının o dönemde yaşayan Müslüman toplum başta olmak üzere, kıyamete kadar gelecek bütün nesiller için geçerli olduğunu ifade eder. Müslüman bir bireyin yaşam tarzında, düşüncesinde, hayat felsefesinde ve kısacası özel ya da genel bütün konularda Yahudi ve münafıkları kendisine rol model kabul etmemesi gerektiğini vurgular.³⁹

Yaptığı yorumlar dikkate alındığında Seyyid Kutub'un sebep-i nüzûl rivayetini nakletmediği ve ilgili âyette geçen "*Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin*" yasağını bütün Yahudilere teşmil ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Seyyid Kutub'un sebep-i nüzûl rivayetinin kapsamını daha da genişlettiği anlaşılmaktadır. Özel ya da genel hiçbir konuda onlara danışılmaması gerektiğini belirten Kutub'un, özel konularda onlarla istişare edilebileceğini savunan Elmalılı Hamdi Yazır'dan farklı düşündüğü göze

³⁷ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 1/301.

³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/414.

³⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/454.

çarpmaktadır. Müslümanın aşağılık kompleksine kapılmaması gerektiğini hatırlatan Seyyid Kutub, Yahudilerden gelebilecek tehlike ve kötülüklerden sakınabilmek ya da onların sevgi ve saygısını kazanabilmek için inancın bir bölümünden veya tamamından ödün verilmemesi gerektiğini hatırlatır.

Sonuç olarak, Taberî, Râzî ve Beydâvi sebep-i nüzûl ile ilgili rivayetleri aktarırken, Zemahşerî, Hamdi Yazır ve Seyyid Kutub'un ise bu rivayetlere değinmedikleri görülmektedir. Âyette, genel olarak Yahudilerin dost ve sırdaş edinilmemesi gerektiğinden bahsedildiği göz önüne alındığında, ilgili rivayetlerin de bu anlamı taşıdığı ve dolayısıyla bu rivayetlerin âyetteki anlamı pekiştirdiği görülmektedir. Hz. Ömer'in, kendisine danışan bir Müslümanın "Çok güzel yazı yazan Hıristiyan bir genci kâtip olarak alalım mı?" sorusuna "Bu durumda sen Müslüman olmayan birisini kendine sırdaş etmiş olursun"⁴⁰ şeklinde cevap verdiği düşünüldüğünde Hz. Ömer'in davranışının âyete verilen anlamı desteklediği görülmektedir.

Sonuç

Müfessirlerin âyetlerin nüzûl sebepleriyle alakalı sahih olan rivayetlerle birlikte zayıf kabul edilen rivayetleri de aktardıkları görülmektedir. Ancak bu çalışmamızda ele aldığımız âyetlerin yorumunda bu zayıf rivayetleri kullanmadıkları göze çarpmaktadır. Taberî'nin zayıf kabul edilen bir rivayeti (قِيلَ) kalıbıyla nakletmiş olması onun bu rivayeti tercih etmediğini açıklar mahiyettedir. 128. Âyetin Hâricî ve İbâdîler hakkında nazil olduğunu belirten rivayeti zikreden Suyûtî'nin aynı âyetin tefsiri sadedinde bu rivayeti benimsemediği anlaşılmaktadır. Yapılan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Bazı müfessirlerin âyetin zâhirî anlamından hareketle sebep-i nüzûl rivayetlerini göz ardı ettikleri ve bu yöntemin âyeti dar bir çerçevede yorumlamalarına yol açtığı görülmektedir.

2. Sebeb-i nüzûl rivayetlerinden hareketle, bireysel çıkarların gözetilmesi adına kâfirlerle hiçbir şekilde yakınlık kurulamayacağı, ancak toplumun refahı ve huzuru için onlarla dostluk ilişkisi kurmak gerekiyorsa bunun yapılabileceği anlaşılmaktadır.

3. Hz. Peygamber'in eğitmiş olduğu sahâbilerin yetişme tarzı ve sosyal yaşamları inen âyetlerle şekillenmiştir. Âl-i İmrân sûresinde zikredilen bu iki âyetle Müslümanların, münafık ve kâfirlerle hangi sınırlar çerçevesinde bir yakınlık kuracakları belirtilmiştir.

4. Her iki âyette de dile getirildiği üzere, özel ve mahrem konularda kâfirlerin ve münafıkların dost ve sırdaş edinilemeyeceği anlaşılmakla beraber nüzûl rivayetleri, dostluğun mahiyeti ve kâfirler kavramına kimlerin dahil edilmesi gerektiği gibi hususları aydınlatmaktadır.

5. Müfessirlerin âyeti yorumlama tarzları göz önüne alındığında bu âyetlerdeki yasaklamanın özel durumlar haricindeki bir takım görüşmeleri, komşu ilişkilerini ve buna benzer yakınlıkları kapsamadığı görülmektedir.

6. Dostluk ve arkadaşlık kavramlarının toplumsal hayatımızda önem arz eden hususlardan birisi olduğu bilinmektedir. İnsanlık için bu denli önemli olan bir mevzunun Müslümanlar için daha çok ehemmiyet arz ettiği inkâr edilemez bir gerçektir.

⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 4/179.

Ele aldığımız iki âyet ve tefsirlerinden anlaşıldığı üzere tarih boyunca başta münafıklar olmak üzere Yahudi ve kâfirlerin hiçbir dönem Müslümanları dost olarak kabul etmedikleri apaçık ortadayken, onları sırdaş ve yakın bir dost olarak görmek mümkün değildir. Müslümanların dinlerine ve inançlarına bağlı kaldıkları sürece, Allah'ın onları düşmanların hilelerinden ve tuzaklarından koruduğu, güç ve iktidar sahibi bir toplum olarak yaşadıkları bilinmektedir. Fakat onları dost, sırdaş ve danışılacak bir merci olarak görüp sözlerine kulak vermeye ve tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmeye başladıkları an, yenilgiye uğradıkları, düşmanlarına teslim oldukları ve yaptıkları bu hatanın sonucuna katlandıkları söylenebilir.

Kaynakça

- Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Tefsîrû'l-Begavî*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü't Taybe, 4. Basım, 1997.
- Beydâvî, Ebû Saîd Nasîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'u Turâsî'l Arabî, 1. Basım, 2011.
- Ensari, Abdurrahman. *el-Mürşidü'l-vecîz ila ulûmi'l-Kur'ani'l-Azîz*. İstanbul: Daru'n-Nida, 1. Basım, 2019.
- Ensari, Abdurrahman. *Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakara Sûresi Örneği*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 1. Basım, 2017.
- Gündüz, Ahmet. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi". *DÜİFAD* 18 (2016).
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *el-Ucâb fî beyâni'l-esbâb*. 2 Cilt. Demmâm: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1. Basım, 1997.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *Takrîbü't-tehzîb*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Basım, 1996.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1. Basım, 1993.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn b. Ömer. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*. 8 Cilt. Riyad: Daru Taybe, 2. Basım, 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 8 Cilt. Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2002.
- İbrahim, Muhammed el-Ali. *Sahîh'u esbâbi'n-nüzûl*. Dimeşk: Daru'l Kalem, 1. Basım, 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrâhim b. Hüseyin. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'ş-Şürûk, 17. Basım, 1985.
- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihü'l-gayb*. 22 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1. Basım, 1981.
- Rızâ, Muhammed Reşîd b. Alî Rızâ b. Muhammed. *Tefsîrû'l Menâr*. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-Menar, 1. Basım, 1990.
- Sâmi b. Müsaîd, er-Rifâi el-Cühenî. *Tahrîcu'l ehâdisi ve'l âsâr fî kitâbi't teshîl li ulûmi't tenzîl li ibn Cüzey el-Kelbî*. Mekke: Ümmü'l Kurâ Üniversitesi, 1419.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 10 Cilt. Kahire, Merkez'ü Hecr li'l-Buhûsi ve'd Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 1. Basım, 2003.

- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Lübâbü'n nükûl fî esbâbi'n nüzûl*. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l Kitabi'l Ârabî, 1. Basım, 2006.
- Süleymân, Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir b. Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1. Basım, 1423.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî eş-. *el-Muvâfekat fî Usûli's-Şeria*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1994.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 12 Cilt. Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1. Basım, 2001.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Esbâbü'n-nüzûl*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 2005.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 5 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım/Zehraveyn, 1. Basım, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1996.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyunü'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l- Ma'rife, 3. Basım, 2009.